بررسی بازتاب اندیشه اسلامی قاضی نورالله شوشتری و چشم انداز نقش این تفکر در وحدت مذاهب اسلامی
راحله رستمی / محمود صادق علوی / ثریا شهسواری / شهین فارابی
علمی - پژوهشی
فصلنامهٔ تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه
سال بیست و سوم، شمارهٔ ۹۱ «ویژهٔ پژوهش‌های قرآنی»، تابستان ۱۴۰۵، ص ۱۸۱-۱۹۴

بررسی بازتاب اندیشه اسلامی قاضی نورالله شوشتری و چشم انداز نقش این تفکر در وحدت مذاهب اسلامی

راحله رستمی[۱] / محمود صادقی علوی[۲] / ثریا شهسواری[۳] / شهین فارابی[۴]

چکیده: این پژوهش با هدف تحلیل رابطهٔ بنیادین در باب تعامل میان شیعه و سنی در مواجهه با فرق اسلامی و تبیین نقش محوری قاضی شوشتری که در رابطه با جهان اسلام هند اسلامی، از مرزهای تعصب پا فراتر نمود و در تحقق وحدت اسلامی، مکتبی تقریب گرا را با گفتمانی مؤثر بنیان نهاد. پرسش اصلی تحقیق آن است که قاضی شوشتری در چارچوب چه رفتارهایی توانسته با موضع گیری‌های هوشمندانه توطئه‌های دشمنان را خنثی نماید.

روش تحقیق از نوع توصیفی - تحلیلی است و براساس آن با اندیشهٔ حمایت از همهٔ مسلمانان شیعه و سنی توجه به فقه سیاسی اسلام با روحیه تسامح و تساهل و آثار کلامی و تفسیری و اعتقاد راسخ به وحدت گفتمانی سازنده و مستند، زمینه ایجاد تقریب و اندیشه اسلامی را تحلیل و سازمان بخشید.

یافته‌ها نشان می‌دهد که قاضی شوشتری روندی صلح آمیز را تبیین می‌نماید تا پیوند شیعه و سنی معنا یابد. بر این اساس، با اهتمام به امور مسلمانان به عنوان حقوق حقیقی آن‌ها هم چون آزادی عقیده و بیان که پایه برخی از شبهات در باب تقریب، می‌باشد پرداخته است. افزون بر این با بررسی دیدگاه‌های ایشان نشان می‌دهد که در ارائه نظریات بیشترین ظرفیت را در جهت ایجاد وحدت تقریب مذاهب اسلامی ایفا نموده است.

کلید واژه‌ها: اندیشهٔ اسلامی، تشیع، تسنن، قاضی حامی وحدت

---

* دریافت: ۱۴۰۵/۰۲/۰۵؛ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۲۷.

۱. دانشجو دکتری، گروه تاریخ، دانشگاه پیام نور، (خلیج فارس) واحد بین الملل، هرمزگان، ایران.
raheleh. rostami@student. pnu. ac. ir

۲. استادیار گروه تاریخ فرهنگ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) Alavi@pnu. ac. ir

۳. استادیار گروه تاریخ، دانشگاه پیام نور، ایران. Sry. shahsavari@pnu. ac. ir

۴. استادیار گروه تاریخ، دانشگاه پیام نور تهران، ایران؛ sh. farabi@pnu. ac. ir

مقدمه

با شکل گیری حکومت‌های اسلامی با ریشه تسنن در جهان اسلام که مورد حمایت مذاهب اهل سنت قرار گرفته اند. انگیزه چشم انداز تقریب و وحدت اسلامی از دغدغه‌های علمای بصیر و روشن اندیش در طول تاریخ بوده است سبب شکل گیری حکومت‌هایی با بن مایه شیعی خاصه در مناطقی که تنوع مذهبی و فرهنگی موجب بروز منازعات و سوء تفاهم‌های عقیدتی شده است، آرامش را برقرار نموده اند.

شبه قاره هند با پیشینه‌ای چند فرقه‌ای و زمینه‌های متکثر دینی، بستری مهم برای این نوع از تعاملات مذهبی فراهم آورده است. در چنین بستری، حضور علمایی چون قاضی نورالله شوشتری علاوه بر عمق علمی از روحیه گفتمان فکری برخوردار بودند.

قاضی شوشتری گرچه یکی از متمدن‌ترین مدافعان تشیع در فضای تسنن هند به حساب می‌آمد، اما با این حال، روش استدلالی و مستند او در مناظره، احترام به مخاطب دوری از تکفیر، وی را به یکی از نمادهای تقریب علمی در تاریخ اسلام معرفی نموده است.

مقاله حاضر با تمرکز بر روش کلامی و مواجهه‌های مذهبی قاضی و نقش تأثیرگزارش در زمینه تقریب مذاهب اسلامی و اهداف او در رویارویی با اهل سنت بررسی خواهد شد.

پیشینه تحقیق

مفهوم «تقریب مذاهب وحدت اسلامی» در مطالعات گوناگون شرح داده شده است. از جمله:

۱- مقاله «**روش شناسی کلامی قاضی نورالله شوشتری**» محمد رمضانی و علی ربانی گلپایگانی، آثار کلامی و غیر کلامی و شیوه مواجهه قاضی با فرق و آراء.

۲- مقاله «**بررسی تأثیر شهید ثالث در گسترش فرهنگ شیعی در هندوستان**» سلیمان حیدری و محمد علی رنجبر. توسعه اندیشه اسلامی وحدت گرایانه به مشهد و سپس هند اسلامی.

وجه تمایز این پژوهش: شناسایی روش‌های کلامی، حدیثی، تاریخی، اخلاقی و گفتمانی در دفاع از تقریب مذاهب وحدت اسلامی از مطالعات فوق الذکر متمایز گردیده و خلاء پژوهشی موجود را جبران می‌نماید.

مبانی نظری

مفهوم شناسی واژگان

اندیشه اسلامی به شاخه‌های متعدد تقسیم می‌گردد.

توحید: به معنای اعتقاد به یگانگی و بی همتا بودن پروردگار است که هیچ کسی قادر به شریک شدن با او نیست. همانا خدای متعال رسول خاتم ﷺ را به حق مبعوث کرد تا بندگانش را از پرستش بندگان به پرستش خود درآورد. (کلینی، ۱۳۶۹، ۳۸۶/۸) هرکس خدا را وصف نماید او را محدود نموده است و هرکس که خدا را محدود نماید او را به شمارش آورده است و هرکس که او را به شمارش درآورد او را باطل ساخته است (شریف رضی، ۱۴۱۳، ۱۱: خطبه ۱۴۵)

نبوت: در اسلام به عنوان یکی از ارکان ایمان شناخته می‌شود و پیامبران به عنوان منتخب خداوند برای ابلاغ کلام الهی و هدایت مردم و برپایی عدالت و اخلاق به این امر مأموریت پیدا می‌نمایند. دعوت به توحید و اصلاح جامعه بشری هدفی یکنواخت برای این اصول اعتقادی است. نبوت در زبان عربی از ریشه نباء در چند معنا به کار رفته است، خبر و خبر دادن. (ابن منظور، ۲۰۰، ۱۶۲/۱)

علامه حلی بر این باور است نبوت اعلام نمودن کلام خدا بدون میانجی از طرف خداوند است (حلی، ۱۳۸۰: ۸).

معاد: از موضوعات دیگر اندیشه اسلامی، معاد در اسلام که به باور زندگی پس از حیات دنیوی اشاره دارد. زندگی پس از مرگ از گرایشات و آموزش‌های ادیان الهی چون هندو–بودا–تائو–شینتو محسوب می‌شود (هیوم، ۱۳۸۶: ۳۸۱)

امامت: رهبری الهی در مسیر هدایت و عدالت که از سوی خداوند منتخب گردیدند پیشوایانی است که برازنده اطاعت می‌باشند (فراهیدی، ۱۴۱۰: ۴۲۹/۸).

عدل: عدل الهی به معنای حکم و انصاف خداوند در تمام امور می‌باشد. در قرآن از توحید تا معاد و از نبوت و امامت... . همه بر سکان عدل برقرار است. پیامبر خاتم ﷺ تقوای الهی را معیار و میزان ارزش گذاری افراد قرار داد (صدوق، ۱۳۶۳: ۳۸۹/۴).

و در حجهٔ الوداع می‌فرمایند: مردم به یک اندازه فرزند آدم و حوایند. عربی را بر عجمی و عجمی را بر عربی جز به تقوای الهی برتری نیست (یعقوبی، ۱۳۵۸: ۱۲۰/۲).

تشیع: شیعه در لغت به معنای توافق و پیروی نمودن است و آن گروه از شیعه به حضور امام در هر زمان و وجوب نص جلّی و معصومیت برای هر امام باور دارند (مفید، ۱۴۱۳: ۳۹) که طرفداران شیعه مذهب تشیع را تشکیل دادند.

تسنن: سنت به معنای سبک و سیاق مقبول بیان می‌گردد (ابن منظور، ۲۰۰۰: ۲۳۶). تأسیس اهل سنت در دهه‌های میانی سده ۲ قمری شکل گرفت و پهنهٔ جغرافیایی اهل تسنن به سرتاسر جهان انتقال یافت.

قاضی حامی وحدت:

اتحاد در مجاورت توحید یک اساس مؤثقی است که در همهٔ عرصه‌های اجتماعی، علمی، سیاسی و فرهنگی جاری گردد. شیوه سیاست مدبرانه به وحدت، موجب گردیده تا اصل وجودی مسلمانان مورد آسیب واقع نگردد.

تقریب مذاهب با محبوبیت بنیادی خویش طلیعه دار مکتب وحدت اسلامی را پدید آورد، زیرا پیروی از آئین امت اسلامی یکی از وزنه‌های گران بها اسلام است. در قرآن کریم آیات ۱۲۳-۱۲۰ سورهٔ نحل امت در دو میزان «طریقهٔ امتی» و «شخص امتی» ارائه شده است. مسلمانان یک امت‌اند، امتی در برابر امت‌ها و ملت‌های دیگر. ملت موحد ابراهیمی و شاخصه بی همتا فردی حضرت ابراهیم علیه‌السلام (طیب، ۱۳۷۸: ۷۹/۸).

شرح و تبیین سیره عقلایی قاضی شوشتری جهت وحدت مذاهب هند اسلامی

قاضی نورالله شوشتری، فقیه، متکلم و قاضی نامدار شیعی، در حدود سال ۹۵۶ هجری قمری در شهر شوشتر در جنوب ایران دیده به جهان گشود. وی در خانواده‌ای اهل علم پرورش یافت و مقدمات علوم دینی را در زادگاه خویش آموخت. سپس برای ادامه تحصیل به حوزه‌های علمیه بزرگ آن دوران، به ویژه در خراسان و عراق، مهاجرت کرد و از محضر علمای برجسته‌ای همچون شیخ بهاءالدین عاملی و دیگر بزرگان تشیع بهره مند شد (مدرسی طباطبایی، ۱۳۸۲: ۲۱۲).

سال بیست و سوم، شمارهٔ ۹۱، تابستان ۱۴۰۵

قاضی نورالله در زمانی زندگی می‌کرد که صفویان در ایران مذهب شیعه را مذهب رسمی اعلام کرده بودند، در حالی که حکومت مغولان هند (به ویژه در دوره اکبرشاه و سپس جهانگیرشاه) سیاستی تساهل گرایانه نسبت به ادیان و مذاهب اتخاذ کرده بود. این تفاوت فضا، موجب شد قاضی نورالله به دعوت اکبرشاه مغول، به هند مهاجرت کند و در دستگاه قضایی آن کشور به عنوان یکی از قضات عالی رتبه منصوب شود.

اکبرشاه گورکانی با ترکیب عناصر نژادی مختلف از ترک و افغان و ایرانی طبقه‌ای پدید آورد که منصب داران حکومت را تشکیل می‌دادند (باسورث، ۱۳۸۱: ۶۲۵) اکبرشاه با پذیرش هندوان به حکومت گورکانی قابلیت اسلامی این آداب دوگانه را استحکام بخشید. و طرح مدرن سیاست فرهنگی و دینی را در بستری از اندیشه مورد توجه قرار داد.

همبستگی تسنن و تشیع در هند سیر گردش زمانه گورکانی ملحوظ است. قلمرو جغرافیایی، موضوع حدود شمال شبه قاره شامل شهرهایی مانند دهلی، کشمیر، لکهنو – لاهور در پاکستان امروزی است که با جدیت قاعده اشتغال به درجات بهره وری از اختیارات تعلیم متعلمین و کتابت و تحریر یادبودها در زمینه‌های فقهی کلامی – وفاق بین تشیع و تسنن اظهار محبت بین دو طرف به این قوه دست یافتند که مسئولیت را به صحت عمل انجام دهند. مجرای این روند از معبر فرهیختگانی از این قضات، خاصه قاضی شوشتری صورت پذیرفت.

وقایع رویدادهای مجمع اسلامی در شبه قاره هند، به موعد تاخت و تاز پس از اضمحلال خلافت عباسیان در نیمۀ سدۀ دهم میلادی باز می‌گردد. امارت دهلی، شعبه‌ای از پیشوایی اسلامی که با استعانت بلندپایگان نظامی و طایفه‌ای ثبات و بقا داشت. بر پهنۀ وسیعی از شبه جزیره هند تسلط یافت. که همبستگی فرهنگی و عقیدتی لزوم اقتضا آن بود. و تقریب و وحدت از وجوب قابل اهمیت در هند بود. سلطنت دهلی برای آرام نمودن منازعات فرقه ای، حفظ وحدت در میان مسلمانان، و تلفیق امیران هند و در جایگاه غیر قابل اجتناب آنان در میان نخبگان حاکم، هویت فرهنگی و سیاسی خود را تکوین می‌نمود این هویتی اسلامی و در عین حال یک حکومت جهانی بود که بر محوریت زبان -ادبیات- هنر ایرانی و هندی در چارچوب یک پیشینه نوین هندی – اسلامی تأسیس گردیده بود.

پیام آوری سرگذشت وقایع، ایجاد یک بینش با اشتراکات جهانی در حکومت‌های اسلامی سرزمین‌های گوناگون توسعه یافت. آئین اسلامی، مصالحه دوباره و پیوند جو هریهٔ فرهنگ اسلیمی ایرانی که متأثر از زبان فارسی بود را در شرایطی که فرهنگ بلند پایه هندی نامساعد بود به مصاف آمد. اسلام از طریق آگاهی عالمانی همانند قاضی شوشتری جذب هندوان مسلمان شده و به یک ماهیت مدنی و با پذیرش زعم دینی نوین با قابلیت جذب در فرهنگ موطِنِ هندوان، راه یافت. پذیرفتن اسلام، مبحثی ثقیل و ژرف بود که در عین حال در باورهای دینی هندویی مضاف می‌شد، بی آن که در جهان بینی انجمن اجتماع گروه‌ها تغییری ایجاد گردد. از دیرباز تا کنون جهان اسلام شخصیت قاضی نورالله شوشتری را به عنوان پیام آور وحدت اسلامی می‌دانست که یکی از طراحان راهبردی وحدت در سطح کلان و سیاسی و اجتماعی و فرهنگی شناخته شده است.

آثار کلامی قاضی و حجیت آن در وحدت اسلامی

قاضی نورالله شوشتری در مقام یک متکلم، با تکیه بر منطق، استدلال نقلی و عقلی، و بهره گیری از منابع مشترک فریقین، به نگارش آثاری پرداخت که بیش از آن که ماهیت تهاجمی داشته باشند، رنگ و بوی علمی و تبیینی دارند. برجسته‌ترین این آثار، کتاب احقاق الحق و ازهاق الباطل است؛ کتابی که در پاسخ به کتاب المنهج الراقی اثر قاضی فضل الله حنفی تألیف شده و به دفاع از مکتب اهل‌بیت علیهم‌السلام پرداخته است.

در این اثر، قاضی نورالله کوشیده با روشی مستدل، همراه با ادب مناظره، شبهات وارد شده به عقاید شیعه را پاسخ گوید. وی نه تنها از افتادن به ورطه تکفیر اهل سنت پرهیز می‌کند، بلکه بسیاری از منابع اهل سنت را مورد استناد قرار می‌دهد و از میان آن‌ها برای دفاع از عقاید امامیه دلیل می‌آورد (شوشتری، احقاق الحق و ازهاق الباطل، ۱۴۰۹: ۴۱۴/۱).

از دیگر آثار مهم او، مجالس المؤمنین است که در آن به معرفی علما و شخصیت‌های شیعه و نیز برخی از اهل سنتی که دارای گرایش‌های علوی بوده‌اند، پرداخته و سعی کرده وحدت امت را با تأکید بر نقاط مشترک و معرفی چهره‌های منصف تقویت کند (شوشتری، مجالس المومنین، ۱۳۷۷: ۱۰۵). این اثر، به نوعی تاریخچه‌ای از همزیستی و تعامل عالمان فریقین نیز هست.

سال بیست و سوم، شمارهٔ ۹۱، تابستان ۱۴۰۵

ویژگی مشترک آثار قاضی شوشتری، پرهیز از ادبیات تحریک آمیز و تمرکز بر اصولی ست که قابلیت گفت وگوی علمی دارند. او حتی در مواجهه با مخالفان سرسخت خود نیز از دایره ادب خارج نمی‌شود. همین ویژگی، آثار او را در منظومه تقریب مذاهب، قابل اعتنا و ماندگار کرده است.

بر همین مبنا قاضی شوشتری در احقاق الحق بیان می‌دارد، که شماری از عالمان بر این باورند جهان بستری است برای آزمایش انسان‌ها و انسانی گزینش می‌شود که امورش را با اختیار تفویض نموده است. به همین سبب است که پروردگار عالمین انسان را دارای اختیار خلق نموده است (شوشتری، احقاق الحق و ازهاق الباطل، ۱۴۰۹: ۴۱۴).

از منظر قاضی شوشتری هیچ مردی به پذیرش دین اسلام تجبر نشود در اسلام افراد در فکر و نظریه وارسته و مستقل هستند. هیچ شخصی نمی‌تواند سایرین را ملزم به متقاعد نمودن باور خویش نماید. بنابراین در مورد پذیرفتن هر دین و یا مذهب افراد بنابر آیۀ سورۀ بقره اشخاص مستقلا به اختیار تعیین می‌نمایند. در واقع آزادی‌های پیروان ادیان دیگر در اسلام بر همین بنیان بیان شده است. که بر این اساس تفکر، قاضی دیباچه منادی وحدت اسلامی خطاب می‌گردد.

ائتلاف تقریب

واژه تقریب در لفظ به مفهوم قریب به صحت نزدیک گردانیدن است (لاروس، ۱۳۸۷: ۶۲۵). تقریب طریقت‌های اسلامی نزدیک نمودن چشم اندازهای سالکین مذاهب اسلامی بر محور طریق مشترک مُسَجَّل دینی است.

به معنای، صیقل دادن اختلافات مذهبی مسلمانان و برپایی همبستگی بین هادیان و مریدان مذاهب اسلامی است تا یکدیگر را توأمان یک امت واحده و تابع قرآن و سنت رسول خاتم ﷺ بدانند و بدون اینکه مذهب خود را کنار بگذارند، به مساوات و اخوت اسلامی رو آورند. هرمنوتیک یا تأویل متن را می‌توان آیینی با سابقه بسیار کهن دانست، که ریشه در باور به تقدس دارد.

پیوند برادری بین انصار و مهاجرین، پیمان نامۀ عمومی و ساماندهی نیروها، ائتلاف

مستحکم شدن مسلمانان در پرتو ایدئولوژی پیامبر ﷺ اقتدار مسلمانان را روز به روز هدفمندتر نمود موعظه‌های پیامبر ﷺ در حفظ اتحاد و اجتناب از پراکندگی در منابع متعدد حدیثی، روایی، تاریخی نظیر کافی، تحف العقول، کنزالعمال و نهج الفصاحه، شأن و منزلت فراخور وحدت را در قاعده اسلام بدیهی می‌سازد (سید رضی، ۱۴۲۲: ۳۴).

قرابت بین تسنن و تشیع موجب شده قاضی از تقریب مذاهب در اسلام که نقطه اشتراک این مذاهب است درک روشن تری داشته باشد. آغاز ارتباط این دو، نمادی از شکل گرفتن روح همکاری دو مذهب بزرگ در اسلام است. که این از آزادمنشی روح و اخلاق پسندیده قاضی نشأت می‌گیرد.

از منظر قاضی وحدت و نزدیکی بین مسلمین مظهری از پیروزی اسلام به شمار می‌رود. وحدت ملجاء واقعی در زندگی مسلمانان است. راهی به سوی زندگی عالی و پایدار که در آن روح و جسم آرام می‌گیرد به درستی، وحدت نمادی می‌شود از امکان تفاهم میان تشیع و تسنن. قاضی شوشتری به عنوان یک آزادمنش در پی تلاشی که در شبه قاره هند به منصه ظهور گذاشت همیشه در صدد ایجاد آشتی بین قوای مختلف بوده است.

قاضی در این واقعه، تلاش می‌کند، دو مذهب بزرگ را کنار هم قرار دهد و به هم نزدیک نماید. او به دنیایی اعتقاد دارد که در آن انسان‌ها بر آن هستند که کنار همدیگر به راحتی زندگی نمایند. این کار فقط با سعهٔ صدر، گذشت با حسن نیت، فرهنگ، معرفت و آگاهی و همزیستی در عین تفاوت مقدور است. زیرا تعصب نژادی از قاضی به دور است. این نکته روشن است با اعتدال و آزاد منشی و کنار گذاشتن تعصبات و اختلاف قومی و نژادی و با احترام متقابل به افکار و عقاید دیگران می‌توان همزیستی داشت. پیام مسئله این است که تقریب مذاهب امکان پذیر است. به شرط آن که هرکسی پایبند اعتقادات خود باشد و به اعتقادات دیگران احترام بگذارد.

قدرت فقاهت و استنباط احکام قاضی مرتبه و مقیاس آن بر مبنای فقه جعفری بود. ذکاوت او به حدی بود که وقتی از او پرسش می‌شد براساس یکی از چهار فقه تسنن پاسخ می‌داد. قاضی شوشتری با توانایی و استیلای خویش بر شالوده دین شناسی و استدلال و

شرعیات و مباحث کلامی طریقت مذاهب در ساحل اقتدار کلامش، دین آموزان آئین‌های بسیاری را به قاعدۀ تعلم و فراگیری حقایق دانش خویشتن علاقه مند می‌داشت و در همین راستا تدریس شایسته‌ای انجام می‌داد (شوشتری، احقاق الحق و ازهاق الباطل، ۱۴۰۹: ۱۱۰-۱۱۱).

نقش محوری وحدت پشتوانه اقتدار مسلمانان

سبک و سیاق سلوک راهنمایان معصوم با مخاطبین و توصیه آنان به پیروان برای نیکویی رفتار و حسن تفاهم و پیوند همبستگی نشانه‌های شایگانی برای اتمام حجت دارد. مسلما نیک اندیشی همگان هم عهد و متحد بودن و صرف نظر از ستیزگری، همیاری و اتحاد است.

همکاری و تعاون پیروان مذاهب اسلامی براساس اصول مسلم و مشترک اسلامی و اتخاذ موضع عملی واحد برای تحقق اهداف و مصالح عالی قدر امت اسلامی و موضع گیری واحد در برابر دشمنان اسلام و احترام قلبی و عملی هریک از مسلمانان به مذهب خود همان وحدت اسلامی شناخته می‌شود. وحدت مسلمانان، قابلیت افراد مسلمان را در برابر دشمنان چندین برابر می‌نماید، مانند حایل بزرگی که در حوالی متعدد جهان پدیدار شده منشا ارجمندترین آرمان‌ها است.

نزدیک شدن پیروان مذاهب اسلامی با شناخت مشترکات یکدیگر و توسعۀ تشابهات به قصد حصول به اخوت دینی بر مبنای اصول اسلامی عفو نمودن همدیگر در نقاط مورد تضاد، تقریب مذاهب اسلامی احیا می‌شود فراخوانی به تقریب مذاهب بر پایه‌ها و اصول فکری عدیده‌ای مبتنی است که همه، اساس در کتاب و سنت دارد و یا از حامی رعایت مصالح امت که امری مورد پذیرش عقلا است بهره مند می‌باشد.

بسیار گشتن مذاهب، به طور فطری، نشان از تمایز مسلمانان در بخشی از اعتقادات کلامی و فقهی دارد که ماحَصَل فطری آزادی اجتهاد و اختلاف انسان‌ها در بهره برداری‌های فکری تحت تأثیر گنجایش وسعت نظر و تهذیب و تأدیب فرهیختگی تربیتی است. با تقریب مذاهب صیانت استقلال و سرشت آن به اتحاد و یکپارچگی آن مقارن می‌گردند یعنی رکن اساسی و کلمات تشکیل دهنده این نهضت بر مباحث عمده اسلام که مورد

ائتلاف مسلمانان است استوار بوده و هست. شالوده وحدت مسلمین، پیرو مقیاس واحد بودن آنها، بنیاد در قرآن سیره نبوی، آداب و روش پیشوایان پیرو دین اسلام دارد.

صلح و مودت و اخوتی که لازمهٔ ایمان و حق تعالی در نگرش قاضی موج می‌زد به طور قطع می‌توانست جامعه‌ای بر پایهٔ ایثار، الفت، اتحاد و جامعه‌ای که در پی تعالیم شریعت و ارزش‌های عالی انسانی است نهادینه نماید. پیرامون میدان پرسمان میان مسلمین به روشنی قید شده است که مسلمین امت واحده‌ای جدای از مردم دیگر هستند (ابن هشام، ۱۳۹۷: ۵۰۱). اجتماع مؤمنین مانند تندیس واحده‌ای است که تمام اجزا پیکرهٔ آن در پیوستگی وحدت بخش توأمان پابرجا می‌مانند و فرشتهٔ عشق و پارسایی در شالودهٔ آن اشاعه می‌یابد: متقین در شفقت و ارادت توأمان باهم تندیس همدلی هستند و نمی‌توانند ناخوشی هم را ببینند (متقی هندی، ۱۴۰۱: ۱۴۹/۱). در امتداد این اصل پیامبر خدا ﷺ ماحصل وحدت و انفصال را اینگونه اظهار تفضل نموده است. با جماعت بودن رحمت و تفرقه، عذاب است (پاینده، ۱۳۸۲: ۱۳۲۳).

طی طریق پیامبر خاتم ﷺ تحت عنوان اصلاحگر قوای وسیع لشگر برای پیدایش ائتلاف و انسجام در نهایت عدم اختلاف مبحث پرچم بود که در طایفه‌های اعراب قابل اهمیت است. به این شکل که چه شخصی بر پرچم مسلط است خطیر بود. در جنگ‌ها پیامبر ﷺ با تدبیر مدبرانه دو پرچم انتخاب نمودند. در بدو ورود دو بیرق اوس و خزرج را انتخاب و سپس طی گذر از ادوار به یک لواء مبدل گشت (واقدی، ۱۴۰۹: ۵۸/۱). رسول خدا ﷺ در موعدِ جنگ ها، اقتضا بر تکوین وحدت را لزوم پدافند تشکیلات دشمن می‌دانست. عاقبت اهتمام ورزیدن‌های پیامبر ﷺ با پیروزی در مکه قابل مشاهده شد. زیرا گام‌های روشنفکرانهٔ ایشان تأسی از روح دلیرانه شان بود. بدین گونه که لشکر اسلام، تحت الحمایهٔ یک رایت و علم اسلام در مکه استوار و سپس ساکن گردیدند (طبری، ۱۳۸۷، ۴۳۱۲/۳).

چارچوب نظری گفتمانی قاضی شوشتری در هند اسلامی

یکی از بارزترین ویژگی‌های قاضی نورالله شوشتری، روش مناظره‌ای اوست که بر پایه

ادب، انصاف، استناد مشترک و اجتناب از جدل بی ثمر بنا شده است. او با آگاهی عمیق از منابع حدیثی، تفسیری و فقهی اهل سنت، مخاطب خود را در چارچوب معرفتی او مخاطب قرار می‌دهد، نه از جایگاه تقابل و تعارض، بلکه از جایگاه اقناع و استدلال درونی.

در کتاب احقاق الحق، قاضی نورالله غالباً روایات مورد استناد اهل سنت را می‌آورد، سپس به تحلیل سندی آن‌ها می‌پردازد و در بسیاری از موارد، دیدگاه خود را در پرتو منابع مورد قبول طرف مقابل توضیح می‌دهد. این رویه، نه تنها بر غنای علمی اثر می‌افزاید، نشان از نیت التقاط گری ندارد، اما تأکیدی بر اصالت علمی و اخلاقی گفت وگو دارد (شوشتری، احقاق الحق و ازهاق الباطل، ۱۴۰۹: ۴۰/۱).

قاضی، مباحث آثارش مرکب با مباحث منابع کلامی، تاریخی و حدیثی می‌باشد. که در کثرت حالات، شبهات احتمالی یا رد ادعای خصم از مسائل تاریخی اجابت می‌نمود که قیاس‌های متعددی از قابلیت‌های آن در احقاق الحق، (شوشتری، احقاق الحق و ازهاق الباطل، ۱۴۰۹: ۴۱۴) مصائب النواصب الصوارم المهرقه، (شوشتری، مصائب النواصب، ۱۴۲۶: ۹۶-۸۷) کشف العوار فی تفسیر آیه الغار جستجو نمود. (شوشتری، کشف العوار، ۱۴۲۹: ۹۳).

قاضی سیطرۀ منحصربه فردی به آثار فرق مختلف، اهل سنت مشرف بود. و در هر جریانی با اعتنا به سنخیت مبحث، از تألیفات ادبی، حدیثی، کلامی، روایی تسنن بهره مند بوده است (استرآبادی و شوشتری، ۱۳۸۸: ۶۱-۶۳). او با رویکرد عقلی و با بهره گیری از ادله نقلی و استفاده از علوم گوناگون عقلی – نقلی در مسائل کلامی – به اثبات و تبیین و تحکیم مسائل اعتقادی پرداخته است.

به وفور دیده شده قاضی، در بسیاری از قضایای مورد توجه در تألیفات خویش، به عقاید اشخاص ملاحظه داشته است. به آن‌ها عنوان نموده است. ابوحنیفه (شوشتری، کشف العوار فی تفسیر آیۀ الغار، ۱۴۲۹: ۹۳). شیخ مفید، عبدالجبار معتزلی (شوشتری، احقاق الحق، ۱۴۰۹: ۴۱۴).

قاضی القضات مراتب مربوط به قاضیان انفصال و انتصابات آن‌ها را بازبینی می‌نمود

و درباره قوانین عدلیه، محکمه منطبق با آیین دین، فتوا صادر می‌داشت. (معین، ۱۳۸۳: ۱۸۴۳).

روش قاضی نورالله را می‌توان پیش درآمدی بر «الهیات مقارن» در عصر جدید دانست؛ جریانی که به جای تخطئه و تکفیر، بر تفهم، تبیین و مجادله احسن استوار است و به ویژه در جوامع چندفرقه‌ای چون هند، ضرورتی اجتماعی و دینی به شمار می‌رفت.

نقش اجتماعی و تأثیر قاضی شوشتری در میان علمای اهل سنت هند

از باب این که وقتی قاضی شوشتری وارد هند شد و در لاهور با اکبر شاه دیدار انجام داد مورد عنایت قرار گرفت. منصب فرمندی قضاوت را به توصیه اکبرشاه اجابت می‌نماید در دربار گورکانیان هند بر منصب قضاوت یعنی قاضی القضات هندوستان مسلط می‌شود (رحمن علی، ۱۳۳۲: ۸۸-۸۹) پیمان می‌بندد که صدور رأی او بر مبنا یکی از چهار مذهب حنبلی، حنفی، مالکی، شافعی باشد.

قاضی نورالله شوشتری تنها یک فقیه و متکلم برجسته نبود؛ او در مقام قاضی القضات هند، حضوری فعال و مؤثر در فضای اجتماعی و دینی عصر خود داشت. جایگاه رسمی او در دستگاه حکومتی اکبرشاه و سپس جهانگیرشاه، موجب شد تا بتواند با طیف گسترده‌ای از علمای اهل سنت، مذاکره، مباحثه و حتی دوستی برقرار کند.

اکبرشاه، که خود را حامی تقریب ادیان و مذاهب می‌دانست، به قاضی نورالله اختیارات وسیعی داد تا در جلسات مناظره دینی شرکت کند. این جلسات، به ویژه با حضور علمای هندو، صوفی، زرتشتی و مسلمان، فرصتی برای ترویج مدارا و عقلانیت دینی بود. قاضی نورالله در این فضا، نه با رویکرد برتری طلبی، بلکه با اهتمام به تبیین حقیقت دین و عقلانیت تشیع حضور می‌یافت.

قاضی شوشتری کلاس فقهش را با تسلط بر فقه جعفری در لاهور با یارا اقتدار در فقاهت و استنباط احکام آغاز نمود و اصول مذاهب ۴ گانه فقه تسنن را مبنای رأی خویش در مباحثش منطبق می‌نمود (امینی نجفی، ۱۳۶۳: ۲۸۹).

همچنین حضور علمی و رفتاری قاضی نورالله موجب شد برخی از علمای معتدل

اهل سنت به تأمل در مواضع خود و تجدید نظر در نگاه‌های ضدشیعی بپردازند (مدرسی طباطبایی، ۱۳۸۲: ۲۳۶).

تأثیر او بر شاگردانش، از جمله میرزا محمد اخباری و ملا عبدالسلام لاهوری، که هریک مسیر تقریب را ادامه دادند، خود گواهی است بر عمق نفوذ اجتماعی او در منطقه‌ای چندفرقه‌ای چون شبه قاره.

نتیجه‌گیری

در دیدگاه اندیشه اسلامی، تاریخ شاهد راه‌های پر پیچ و خمی بوده که در راه اثبات و ترویج حقانیت گام‌های بلندی برداشته شده است. باتوجه به تهاجمات مختلف دشمنان در طول تاریخ خاصه در مشهد سبب مهاجرت قاضی شوشتری گردید اما پرچم گفتمان علمی با سایه‌ای تساهل دینی متأثر از وحدت را با آثار مکتوب و تألیف کتب و مصحف و رساله‌های بی شمار در نمادهای نمایان فقهی – کلامی – تفسیر – تاریخ و تربیت شاگردان فرهیخته با رفتار حکیمانه‌ای که با پیروان مذاهب مختلف برقرار ساخت با تکیه بر نگاه اجتهادی و استدلالی به معارف اسلامی و دوری از خط مشی تکفیر گرایانه نشان داد که دعوت به وحدت نه به معنای فرو کاستن عقاید ریشه‌ای بلکه به معنای عقلانیت و مدارا و وفاداری به حقیقت را با گفتمان حقایق اسلامی در فضای اخلاقی با سعۀ صدر و تلاش وسیع به هویت اسلامی رنگی بدیع بخشید.

فهرست منابع

قرآن کریم، ترجمه فولادوند.

نهج البلاغه، شریف رضی، امام علی علیه‌السلام. (۱۴۱۳ ق). مصحح محمد دشتی، قم: موسسه نشر الاسلامی.

ابن منظور، محمد بن مکرم، (۲۰۰۰ م). **لسان العرب**، بیروت: دارصادر.

ابن هشام، ابومحمد عبدالملک (۱۳۹۷م). **السیرة النبویۀ**، قاهره، ترجمۀ انگلیسی A. Guillaume, the life Muhammad

استرآبادی، میر یوسف علی، شوشتری، سید نورالله بن شریف الدین (۱۳۸۸ش). **مجالس المؤمنین**، تهران: مجلس شورای اسلامی، کتابخانه موزه و مرکز اسناد.

امینی نجفی، عبدالحسین (۱۳۶۳ ش). **شهیدان راه فضیلت**. مترجم: جلال الدین فارسی. تهران: انتشارات روزبه.
باسورث، کلیفورد ادموند (۱۳۸۱ش). **سلسله‌های اسلامی**.
پاینده، ابوالقاسم (۱۳۸۲ش). **نهج الفصاحه**. تهران: دنیای دانش.
جر، خلیل (۱۳۸۷ش). **فرهنگ لاروس**، ترجمه حمید طبیبیان، تهران: انتشارات امیر کبیر.
حلی، حسن بن یوسف، (۱۳۸۰ش)، **الباب الحادی عشر**، قم: مؤسسه دارالهجره.
رحمن، علی محمد عبدالشکور بن علی (۱۳۳۲ ش) **تحفهٔ الفضلاء فی تراجم الکملا، (تذکره علمای هند)**، قم: مجمع ذخائر اسلامی.
سید رضی، محمدبن حسین (۱۴۲۲ق). **المجازات النبویة یا مجازات الآثار النبویه**. قم: موسسه فرهنگی دارالحدیث.
شوشتری، نورالله بن شریف الدین (۱۴۰۹ق). **احقاق الحق و ازهاق الباطل**. سایر نویسندگان... قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت الله مرعشی نجفی.
شوشتری، نورالله بن شریف الدین (۱۴۲۹ق). **کشف العوار فی تفسیر آیة الغار**، قم: نشر حبیب، ترجمه محمد جواد محمودی.
شوشتری، نورالله بن شریف الدین (۱۳۷۷ش). **مجالس المؤمنین**. انتشارات اسلامیه.
شوشتری، نورالله بن شریف الدین (۱۴۲۶ق). **مصائب النواصب** (ترجمه، قیس بهجت عطار). قم: دلیل ما.
صدوق، محمد بن علی ابن بابویه، (۱۳۶۳)، **من لایحضره الفقیه**، قم: تصحیح علی اکبر غفاری.
طبری، محمد بن جریر، (۱۳۸۷ش). **تاریخ رسل و الامم و الملوک**. بیروت: دارالتراث.
طیب، سید عبدالحسین، (۱۳۸۷ش) **الطیب البیان فی تفسیر القرآن**، تهران: انتشارات اسلام.
فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ ق) **العین**، قم: انتشارات هجرت.
کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۹ ش)، **اصول کافی**، مترجم سید علی مرتضوی، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
متقی هندی، علی بن حسام الدین (۱۴۰۱ق). **کنزالعمال فی سنن الاقوال و الافعال**. بیروت: مؤسسه الرساله.
مدرسی طباطبایی، محمد (۱۳۸۲ش). **علمای شیعه در هند**. حوزه علمیه: نهادهای فرهنگی شیعه.
معین، محمد (۱۳۸۳ش). **فرهنگ فارسی**. تهران: امیر کبیر.
مفید، محمد (۱۴۱۳ق). **اوائل المقالات فی المذاهب و المختارات**، قم: مترجم سجاد واعظی.
واقدی، محمدبن عمر (۱۴۰۹ق). **المغازی**. بیروت: مؤسسه الاعلمی.
هیوم، رابرت (۱۳۸۶ش)، **ادیان زنده جهان**، مترجم عبدالرحیم گواهی، تهران: انتشارات علم، چاپ ۱۶.
یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب، (۱۳۵۸ق). **تاریخ الیعقوبی**.